

ДОКУМЕНТИ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНКИ

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко – одна з відомих представниць державницької школи в українській історіографії, автор майже 200 наукових праць переважно з історії Запоріжжя та Південної України. Її археографічні студії стали одними з джерел розвитку української історичної науки.

Багаторічна наукова діяльність та активна життєва позиція української дослідниці є важливими і заслуговують на всебічне вивчення та висвітлення основних віх її життя. Складність у дослідженні біографії викликана розпорошеністю документів серед різних архівних установ, не лише українських, а й зарубіжних. Власне тому, одним із завдань, яке мало б стояти, на нашу думку, перед дослідниками життя та наукової діяльності Наталії Дмитрівни – це створення єдиного реєстру її документальної спадщини, якщо не фізичного, то хоча б віртуального архіву. Наразі, приклади створення подібних архівів у Європі уже існують (згадаймо хоча б віртуальний архів Анни Ахматової¹).

Враховуючи, що значна частина документальної спадщини Наталії Полонської-Василенко відклалася за кордоном, зокрема у фондах діячів і установ української еміграції, цілком очікуваним мало б бути, що документи видатної діячки виявляться й у фондах єдиної спеціалізованої архівної установи України, що зберігає документи зарубіжного українства – Центрального державного архіву зарубіжної українки (далі – ЦДАЗУ).

Принагідно зазначимо, що ЦДАЗУ був створений у 2007 р. і є не лише єдиною державною установою у світі, покликаною зберігати документи громадських організацій та особові архіви відомих діячів діаспори, які зробили значний внесок у розвиток української та світової науки, освіти, культури тощо, але й координаційним центром з питань роботи з документами архівної українки. Створення архіву є результатом чисельних спроб представників зарубіжного українства створити спеціалізований архів, в якому б зберігалися виключно доку-

¹ Див.: *Творческий архив Анны Ахматовой*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.akhmatova-rgali.ru/> (08.02.2014).

Н. Макаренко, Документи Наталії Полонської-Василенко...

менти архівної україніки і діяльність якого була повністю спрямована на забезпечення формування та збереження документів українців у світі.

Документи Наталії Дмитрівни потрапили до ЦДАЗУ у складі особового фонду Аркадія Жуковського у вигляді окремої справи, підписаної як листування Аркадія Жуковського та Наталії Полонської-Василенко. Однак у результаті науково-технічного опрацювання фонду Аркадія Жуковського, проведення належної експертизи документів нами було встановлено, що насправді це є листування Наталії Полонської-Василенко та Ілька Борщака. Зокрема, про це говорить згадка в одному з листів від 30 січня 1949 р. про те, що адресантом була підготовлена праця “Історична легенда України «Історія русів»”², автором якої, як відомо, і є Ілько Борщак. Остаточним підтвердженням, що документи Наталії Полонської-Василенко є листуванням з Ільком Борщакком, а не з Аркадієм Жуковським, став аналіз документів фонду Ілька Борщака, де нами було встановлено, що листи до Наталії Дмитрівни та документи у фонді Ілька Борщака надруковані на одній і тій самій друкарській машинці.

Отже, після науково-технічного опрацювання документи Наталії Полонської-Василенко увійшли до складу фонду особового походження № 48 “Борщак Ілько Костянтинович (Баршак Ілля Львович, 1892–1959), історик, публіцист, літературознавець, дипломат, громадський діяч”, в якому на сьогодні зберігаються 2 справи, пов’язані з діяльністю дослідниці, та 30 документів, з них “Листи Борщака І. до Полонської-Василенко Н.” – 12 документів, “Листи Борщака І. від Полонської-Василенко Н.” – 18 документів³. Хронологічні рамки документів охоплюють період з 1948 р. по 1951 р.

Як відомо, наприкінці травня 1945 р. Наталія Дмитрівна зі своїм чоловіком Олександром Моргуном⁴ виїхали до Баварії, де умови післявоєнного життя були важкі, як і по всій Європі. Особливо складною виглядала можливість подальшої наукової роботи: “З’ясувалася неможливість для мене приїхати на Історичний Конгрес: перш за все пов-

² Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), ф. 48 “Борщак Ілько Костянтинович (Баршак Ілля Львович, 1892–1959), історик, публіцист, літературознавець, дипломат, громадський діяч”, оп. 1, спр. 38, арк. 3.

³ Опис фонду № 48 “Борщак Ілько Костянтинович (Баршак Ілля Львович, 1892–1959), історик, публіцист, літературознавець, дипломат, громадський діяч”.

⁴ Олександр Моргун – економіст та історик кооперативного руху, автор книги “Нарис історії промислової кооперації України”.

ний брак коштів! Я ось вже півроку нічого не заробляю, хоч працюю цілими днями”⁵. Довгий час Наталія Дмитрівна мріяла переїхати до Франції, однак переїзд був можливий лише за сприяння Міжнародної організації для втікачів (ІРО), що була заснована у 1947 р. при Організації Об’єднаних Націй (ООН) для допомоги втікачам, політичним емігрантам і так званим “переміщеним особам” з інших країн влаштуватися, репатріюватися чи переселитися в інші країни. Але ІРО спрямовувало емігрантів до монастирів, окремо чоловіків і жінок, що не влаштувало Наталію Дмитрівну⁶.

У 1950 р. Наталія Полонська-Василенко опиняється в Міттенвальді, в будинку для престарілих, що підпорядковувався Союзу Церков. “Матеріально, – писала вона Борщаку, – тут добре, маємо окрему кімнату, нас годують, є певна опіка, турбота за нас. Але моральний стан наш тяжкий”⁷. Неодноразово Ілько Борщак пропонував Наталії Дмитрівні переїхати до Франції: “Французький уряд має тут під самим Парижем будинок для вчених «дипуїстів». Отже церква наша зовсім певна, що вона, коли сюди прийдете, вмістить Вас з своїм чоловіком у цьому французькому будинку, так що Ви не змушені будете роз’єднуватися з Вашим чоловіком, що дійсно є річ неможлива. Я навіть припускаю, що Вам там буде краще, ніж у Сарселі. Це будинок не лише для українських вчених, а взагалі для вчених різних націй... Тут так мало вчених, що думаю, що живучи в будинку, зможете ще дечого заробляти”⁸.

1951 р. Наталію Дмитрівну та ще 40 осіб у поспіху перевозять до будинку престарілих у Дорнштадт. Німецький будинок для престарілих вважався установою для православних людей, але це було не так: “Тяжко те, що ми відчуваємо себе в чужому, чуждому нам світі. Вся адміністрація – німці; ми не маємо хвилини, коли ми не відчуваємо їх; сестри входять в нашу відсутність до кімнати, риються в речах; кожна річ в кімнаті повинна стояти на своєму місці. Я не маю права забити цвяшка в стіну. Не можу мати речей в хаті. Повинна... Боже, чого тільки не повинна! Не можу зогрети чаю в кімнаті. Повинна ходити на «учти» по дзвонку. Слухати там молитви-сидячи!!! Директор і вся

⁵ ЦДАЗУ, ф. 48, оп. 1, спр. 79, арк. 13.

⁶ *Ibid.*, арк. 12.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, спр. 38, арк. 10.

Н. Макаренко, Документи Наталії Полонської-Василенко...

адміністрація – евангелики. З того виходить відчуженність релігійна, і постійне впливання евангелітичної секти”⁹.

Серед мешканців будинку були росіяни, латиші, українці, всіх разом нараховувалось близько 200 осіб: “Тяжке ставлення так званої «української громадськості»: нас коло 40 українців, і ніхто з українських чиновників не цікавиться нами! Нас спихнули на німецьку божедомку і кінець. Ні ЦПУЕ, ні СУН, ні Академія Наук, ні УВУ – розумієте ніхто нікого не спитав, як ми тут живемо”, – з розпачем пише Наталія Полонська-Василенко¹⁰.

Загалом перші повоєнні роки позначилися для Наталії Дмитрівни постійними переїздами. Однак, незважаючи на складні життєві обставини в цей період, вона продовжувала свою наукову та викладацьку діяльність, ставши професором Українського Вільного університету (далі – УВУ) в Мюнхені (з 1946 р.), з 1966 р. деканом філософського факультету УВУ, Української Вільної Академії Наук (з 1948 р.) та Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі (з 1952 р.)¹¹.

Окреме місце серед творів емігрантської доби Наталії Полонської-Василенко займають статті-спогади, присвячені видатним українським діячам, які запропонував написати Ілько Борщак: “Від проф. Оглоблина я довідався, що Ви добре знали небіжчика Левченка та поінформовані краще, ніж хто інший про діяльність Кримського в Академії й про катастрофу, що його спіткала. Чи не хотіли б написати для «Соборної України» статтю про Кримського в Академії та спогади про Левченка?”¹² Наталія Дмитрівна погодилась на написання статей: “З великою охотою напишу для «С. У.» і про А. Кримського, і про М. Левченка й дякую за Вашу ласкаву пропозицію. Мені важко написати стисло, але спробую... Я була дуже тісно зав’язана з Кримським останні 10 р. його життя він, як годинник, акуратно щонеділі приходив до нас, і маю підстави гадати, що з найбільшою щирістю вів розмови про нас. Я добре знала Левченка й він був у нас за два дні до смерті – вже з мотузком на якому повісився”¹³.

У 1950 р. Наталія Полонська-Василенко пише до Ілька Борщака: “Головним чином останній рік, я працювала для Енциклопедії Укра-

⁹ ЦДАЗУ, ф. 48, оп. 1, спр. 79, арк. 18.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Н. Полонська-Василенко, *Історія України*, Мюнхен (Українське видавництво), 1972, с. 6.

¹² ЦДАЗУ, ф. 48, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

¹³ *Ibid.*, спр. 79, арк. 1.

їнознавства, але частина не буде надрукована, а більша частина праці – для «Курсу історія України», що редагує Ол. Петр., не відомо коли побачить світ. Лежать у мене й мій власний курс історії України, на 30 аркушах, який видавництво «Прометей» (Паладійчук) відбило у «Вернигори» – і не видрукувало»¹⁴.

Не останнє місце у спілкуванні Наталії Полонської-Василенко з Ільком Борщаком займало обговорення її мемуарів: “Книжку я мрію написати. У мене вже є готово до 1918 р. – просто як мої спогади, послідовно, що пам’ятаю. Там дещо про Харків (де я народилась), а решта – Київ, з 1890 р. по 1918 р. – гімназія, університет, Вищі Жіночі Курси, війна (мій батько був на Південно-Західному фронті), революція 1917 р. Тепер я гадаю краще писати, як сильветки окремих осіб: Грушевський, Ефремов, Мих. Могілянський, Ф. Шмідт, В. Вернадський, Ю. Черкаський, М. Корнилович, родина Матюшенко, М. Левченко – все це загинуло!”¹⁵

Зазначимо, що введення до наукового обігу документів Наталії Полонської-Василенко, що знаходяться у фондах ЦДАЗУ дозволять розкрити окремі невідомі моменти з життя вченої, додасть нових штрихів до розуміння творення та існування української наукової спільноти в повоєнний час.

¹⁴ ЦДАЗУ, ф. 48, оп. 1, спр. 79, арк. 11.

¹⁵ *Ibid.*